

Siklósi Iván

Római Jogi Tanszék

Témavezető: Földi András

AZ ÉRVÉNYTELEN JOGÜGYLET ÉRVÉNYESSÉ VÁLÁSÁNAK RÓMAI JOGI KÉRDÉSKÖRÉHEZ AZ ULP. D. 44, 4, 4, 32 FÉNYÉBEN

I. A regula Catoniana kérdésköréhez, valamint a convalescentia fogalmához dióhéjban

Jól ismert, hogy a római jog a préklasszikus korból származó *regula Catoniana* elvével kialakította az érvénytelenség orvosolhatatlanságának főszabályát.

A *regula Catoniana* eredetileg egy, a *legatum*mal kapcsolatos esetet kívánt rendezni. A neves klasszikus kori jogtudós, Celsus e vonatkozásban a következőket írja:

Catoniana regula sic definit: quod si testamenti facti tempore decessisset testator, inutile foret, id legatum quandocumque decesserit, non valere. (Cels. D. 34, 7, 1 pr.)¹

A bonyolult megfogalmazású, ill. szórend szerint megalkotott, magyarra szó szerint nehezen lefordítható szöveg szerint az [a hagyományrendelés], amely a végrendelet megalkotásakor érvénytelen (*inutile*), ha a végrendelező meghal, nem válhatik érvényessé, bármikor is halna meg a végrendelező.² Vagyis ha a végren-

¹ Ehhez a forrásszöveghez ld. újabban M. TALAMANCA: Inesistenza, nullità ed inefficacia dei negozi giuridici nell'esperienza Romana, BIDR 101-102 (1998-99 [pubbl. 2005]), 33sk. o.

² A joghatás kiváltására alkalmatlan jogügyletekre vonatkozó, meglehetősen bizonytalan és sokrétű római jogi terminológia kifejeződéseként a Celsus által használt „inutile”, valamint „non valere” kifejezések egyaránt az érvénytelenségre utalnak. – A római jog forrásaiban legalább száz (!) olyan kifejezést találunk, amelyekkel a római jogtudósok az egyes jogügyletek joghatás kiváltására való alkalmatlanságát kívánták kifejezni. Csupán exemplifikatív jelleggel és itt most a terjedelmi korlátok miatt forráshivatkozások nélkül szeretnénk utalni e tekintetben az alábbi kifejezésekre, melyek olykor a jogügylet (modern értelemben vett) nemlétezésére, máskor (modern értelemben vett) érvénytelenségére (semmisségére, ill. civiljogi vagy praetori jogi megtámadhatóságára), megint más esetekben viszont (szintén modern értelemben vett) hatálytalanságára látszanak utalni a forrásokban, és melyek vonatkozásában a terminológiai következetesség nyomait csak alig-alig fedezhetjük fel: nullum esse, nullum (ill. non) fieri, nullum stare, nullius momenti esse, non (ill. nec) valere, nullam vim (ill. nullas vires) habere, effectum non habere, inefficax esse, ad effectum perducere non posse, sine effectu esse, pro non facto haberi (ill. pro non facto est), pro non scripto haberi, non videri factum, non intellegi, nec facere potest, non esse, non consistere, non subsistere, neque (ill. nisi) constat, non contrahi (obligationem), non videtur contrahi, contrahi non potest, nihil agere, inutilis, utile non esse, irritus, imperfectus, ratum non (ill. nullo tempore) haberi (ill. ratum non est), inanis (ill. inane factum), vitiosum esse, vitiosi, frustra facere, non posse (ill. non potest fieri etc.), non licere, illicitus, non permitti, non (ill.

delet megalkotásakor nincsenek meg a *legatum* érvényességi feltételei, akkor a hagyományrendelet érvénytelen, s akkor sem válik érvényessé, ha utóbb már fennállnának ezek a feltételek. Még rövidebben fogalmazva: a végrendelet megalkotásakor hibás hagyományrendelet utóbb nem válik érvényessé.

Miként Pólay Elemér megállapítja, ebből az öröklési jogi tárgyú *responsumból* szűri le talán már Sabinus is, de Paulus már bizonyosan azt az általános – a szerződések érvénytelensége körében is alkalmazott – jogelvet, mely a Kr. e. II. század derekán elhalt Cato maior respondeáló tevékenységére vezethető vissza, és amit a későklasszikus jogtudós, Paulus a következőképpen idéz:³

Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convallescere. (Paul. D. 50, 17, 29)⁴

nihil) est permissum, prohiberi, impedire (ill. ennek passzív infinitivusa: impediri), obstare, corrumpere, infirmare (ill. az „infirmare” ige passzív infinitivus-alakja: infirmari), infirmum, non nocere, non prodesse (ill. non [nihil] proficere), non sequi (ill. nec sequenda est), non teneri, non tenere, iuris vinculum non optinet (obtinet), non obligari (ill. non est obligatorium, non [nec] nascitur obligatio, valamint nulla obligatio nascitur), non (ill. nullo modo) deberi (ill. debere), non acquirere, actio non datur (ill. actio denegatur, actio non competit, actio peti non posse), compelli non posse (ill. cogendum non esse, valamint ne cogatur), ius (ill. facultatem, potestatem) non habere (faciendi), recte (ill. iure) non fieri (ill. facere), ill. non iure factum, iustum non haberi (ill. iniustum), coiri non posse, evanescere, nihil esse, nihil posse, nihil momenti habere, submoventi, supervacuum, pro infecto haberi, pro non adiecto haberi, invalidus, vanum, impedimentum adferre, perimi, remitti, tolli, rescindere, rumpere. Ez a számunkra esetleg megdöbbentőnek tűnő terminológiai sokféleség a modern jogokban is messzemenően érezteti hatását. A római jogtudósoknak a jogügyletek érvénytelenségével kapcsolatos, meglehetősen bizonytalan terminológiájával összefüggésben ld. pl. O. GRADENWITZ: Die Ungültigkeit obligatorischer Rechtsgeschäfte, Berlin 1887, passim; F. HELLMANN: Terminologische Untersuchungen über die rechtliche Unwirksamkeit im römischen Recht, München 1914, passim; S. DI PAOLA: Contributi ad una teoria della invalidità e della inefficacia in diritto romano, Milano 1966, 41. o.; FÖLDI A.: Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht, in: Festschrift F. Benedek, Pécs 2001, 75sk. o. (= Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht, in: HAMZA G. [szerk.]: Hundert Jahre Bürgerliches Gesetzbuch, Bp. 2006, 20sk. o.); TALAMANCA: Inesistenza, nullità ed inefficacia (i.m.); SIKLÓSI I.: A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban, Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest. 43 (2006), 203-222. o.

³ Vö. PÓLAY E.: A római jogászok gondolkodásmódja, Bp. 1988, 75. o. A regula Catonianában foglalt jogelvet más megfogalmazásban is szokták idézni („ab initio nullum semper nullum”, ill. „non firmatur tractu temporis, quod de iure ab initio non subsistit”), vö. D. LIEBS: Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter, München 2007⁷, 25, ill. 155. o.

⁴ Vö. a BGB első tervezete 108. szakaszának szövegével, amely szerint „egy semmis jogügylet nem válik érvényessé az által, hogy utóbb megszűnnek a semmisség okai” („Ein nichtiges Rechtsgeschäft wird nicht dadurch gültig, dass die Gründe der Nichtigkeit später wegfallen”). A regula Catonianához ld. pl. J. LAMBERT: La règle catonienne, Paris 1925; H. HAUSMANINGER: Celsus und die regula Catoniana, Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 36 (1968), 469skk. o.; J. M. SAINZ – EZQUERRA FOCES: La regula catoniana y la imposibilidad de convalidación de los actos jurídicos nulos, Madrid 1976. – Vö. Licinius Rufinusnak (D. 50, 17, 210) az eredetileg érvénytelen institutióval összefüggésben megfogalmazott reguláját: „Quae ab initio inutilis fuit

Vagyis ami kezdetben hibás, nem erősödhetik meg az időmúlás által. Az érvénytelenség orvosolhatatlanságának főszabálya alól ugyanakkor már a római jogban is számos kivétel volt ismert.⁵ Az érvénytelenség orvoslásának egyik esetét a modern jogi latinság a már idézett *regula Catonianában* is olvasható *convalescere* igéből származó *convalescentia* főnévvel illeti, amely az érvénytelen jogügyletnek ugyanabban a formában történő megerősödését jelenti. (Az érvénytelenség orvoslásának másik, most nem vizsgált esete az érvénytelen jogügylet érvényes jogügyletbe történő átfordulása, a *conversio*, amikor az érvénytelen jogügylet egy másik, érvényes jogügylet tényállási elemeit már eleve magában foglalja.)⁶

A római jogi forráskutatások során a mai napig alapvető Heumann-Seckel-féle *Handlexikonban* a „*convalescere*” címszó alatt a következő meghatározást olvashatjuk: „anfänglich unwirksame Rechtsgeschäfte infolge späterer Ereignisse nachträglich wirksam werden”.⁷ *Convalescentia*⁸ esetén tehát az eredetileg érvénytelen jogügyletek későbbi események folytán utólagosan érvényessé, joghatás kiváltására alkalmassá válnak. A tekintélyes holland romanista, Hans Ankum szavaival a *convalescentia* egy később beálló körülmény útján megy végbe, amit a római jogforrások *postfactum*nak neveznek.⁹

Az érvénytelenség *convalescentia* útján történő orvoslásának szabályai a római jogban kivételesek,¹⁰ és meglehetősen kazuisztikusak voltak. A problémával a

institutio, ex postfacto convalescere non potest.” (A jogtudós „Regularum libri XII” c. műve pontosan nem datálható; vö. W. KUNKEL: Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung, Köln-Weimar-Wien 2001², 255. o.), ahol a jogtudós az örökösnevezés orvosolhatatlan semmisségére mutat rá, vö. TALAMANCA: Inesistenza, nullità ed inefficacia (i.m.), 31¹⁶⁷ („nullità insanabile”). A Licinius Rufinustól származó szöveghez ld. Lambert: i.m. 30. o.

⁵ Vö. pl. FÖLDI A. – HAMZA G.: A római jog története és intézményei, Bp. 2009¹⁴, 394. o.

⁶ A konverzió szakirodalmából bibliografikus jelleggel utalok R. VENTURA portugál romanistának a jogügyletek konverziójának római jogi kérdéskörével foglalkozó, portugál nyelvű könyvére (A conversão dos actos jurídicos no Direito romano, Lisboa 1947). A konverzió római jogi kérdéskörével a mai napig legrészletesebben V. GIUFFRÈ foglalkozott (L'utilizzazione degli atti giuridici mediante 'conversione' in diritto romano, Napoli 1965). Giuffrè álláspontját több ponton is bírálja Chr. KRAMPE: Die Konversion des Rechtsgeschäfts, Frankfurt am Main 1980, 57skk. A konverzió problémájához ld. még összefoglalóan SIKLÓSI I.: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során, Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest. 42 (2005), 88skk., ill. ÚÓ: Észrevételek a konverzió problémájához a római jogban és a modern jogokban, Jogtudományi Közlöny 63/10 (2008), 509-516. o.

⁷ H. G. HEUMANN – E. SECKEL: Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, Jena 1907⁹, 106. o.

⁸ A *convalescentia* római jogi témaköréhez ld. újabban G. H. POTJEWIJD: Beschikkingenbevoegdheid, bekrachtiging en convalescentie. Een romanistische studie, Deventer 1998; ld. ehhez H. ANKUM terjedelmes német nyelvű recenzióját is: SZ 118 (2001), 442-462. o.

⁹ ANKUM, SZ 118 (i.m.), 451: „Konvaleszenz geschah durch das, was die römischen Rechtsquellen ein postfactum nennen, eine später eintretende Tatsache.”

¹⁰ A régebbi irodalomban Otto Gradenwitz mutat rá arra, hogy a *convalescentia* általában az *exceptio* folytán (per *exceptionem*) érvénytelen kötelmeknél („bei den ope exceptionis unguiltigen Obligationen”) jöhet szóba; ezzel szemben a *convalescentia* a civiljogilag is semmis kötelmek körében csak kivételesen alkalmazható jogintézmény (GRADENWITZ: i.m. 260. o.).

nemzetközi római jogi és polgári jogi szakirodalomban több monográfia és számos tanulmány is foglalkozik, a hazai szakirodalom ugyanakkor önállóan – saját, korábban megjelent, ezt a kérdéskört (is) áttekintő jelleggel vizsgáló tanulmányaimon¹¹ kívül – nem foglalkozott a *convalescentia* római jogi problémájával. E helyütt (utalva korábbi cikkeimben kifejtettekre) csak arra szeretnék rámutatni, hogy a *convalescentia* terminus technicus alkalmazása az egyes római jogi forrásszövegekben foglalt tényállások elemzése során – jóllehet a *conversio* szóhoz hasonlóan a *convalescentia* esetében is bizonyos forrásbeli alapokkal rendelkező, mégis modern szakkifejezésnek, ill. fogalomnak a római jogba történő visszavetítéséről van szó –nem tekinthető anakronisztikusnak. E megállapítás vonatkozik az alábbiakban elemzett forrásszövegekben foglalt tényállásra is.

II. Az Ulp. D. 44, 4, 4, 32 exegézise

Az alábbiakban a *convalescentia* kérdéskörével összefüggésben egy híres, a szakirodalomban sokszor vizsgált és sokféleképpen értelmezett Ulpianus-fragmentumot kívánok rövid elemzésem tárgyává tenni, amely egy ingatlan többszöri eladásának kérdéskörével foglalkozik, és amely a *Digesta* XLIV. könyvének 4. titulusa (*De doli mali et metus exceptione*) alatt található. A szöveg többek között arról nevezetes, hogy abban – az uralkodó nézet szerint – a bonitár tulajdon szembe van állítva a *nudum ius Quiritiummal*.¹² A fragmentumot számos neves romanista, így pl. Max Kaser is az eredetileg érvénytelen jogügylet utólagos megerősödésének sokat vitatott problémájával, közelebbről a *convalescentia* praetori jogi joghatásával összefüggésben tárgyalja.¹³

Kaser is rámutat a *convalescentia* kivételes jellegére, valamint arra, hogy a *convalescentia* olykor civiljogi, olykor pedig praetori jogi joghatással jár (M. KASER: Das römische Privatrecht, I, München 1971², 248. o.).

¹¹ SIKLÓSI: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése (i.m.), 78skk. o., valamint UŐ: Néhány adalék a *convalescentia* kérdésköréhez a római jogi források tükrében, Jogtudományi Közöny 64/10 (2009), 430-438. o. Utalni szeretnénk a legújabb hazai polgári jogi szakirodalomból az utólagosan érvényessé válás körébe tartozó egyes tényállások modern polgári jogi kérdéskörére nézve Darázs Lénárd kitűnő tanulmányára (DARÁZS L.: Az „érvényessé válás” jogintézményének szükségességéről a polgári jogban, Magyar Jog 56 [2009], 449skk. o.). A szerző sem a *convalescentia*, sem a *conversio* terminusát nem használja, ami azonban a nem csupán az érvényessé válásnak a magyar polgári jogban fölmerülő kérdéseit vizsgáló és e vonatkozásban eredeti koncepciót megfogalmazó, hanem a témát jogtörténeti és jogösszehasonlító kontextusban egyaránt elemző tanulmány értékéből mit sem von le.

¹² Ld. másként DIÓSDI Gy.: Ownership in ancient and preclassical Roman law, Bp. 1970, 170²⁸, aki megállapítja, hogy a forrásszöveg nem támaszthatja alá a bonitár tulajdon teóriáját.

¹³ A tényállást a *convalescentia* példái között részletesen elemzi pl. A. WACKE: Die Konvaleszenz der Verfügung eines Nichtberechtigten, SZ 114 (1997), 208. o. is, aki egyebek mellett kiemeli, hogy az átruházás eseteiben az elbirtoklás és a *convalescentia* egymás mellett jön figyelembe („in den Übereignungsfällen kamen usucapio und Konvaleszenz nebeneinander in

A nevezetes fragmentum szövege a következőképpen szól:

Si a Titio fundum emeris qui Sempronii erat isque tibi traditus fuerit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit et eundem fundum Maevio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait aequius esse praetorem te tueri, quia et, si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione in factum comparata vel doli mali summoveretur et, si ipse eum possideret et Publiciana peteres, adversus excipientem 'si non suus esset' replicatione uteris, ac per hoc intellexeretur eum fundum rursus vendidisse, quem in bonis non haberet. (Ulp. D. 44, 4, 4, 32)¹⁴

A forrásszövegben ismertetett, első látásra bonyolultnak tűnő tényállás lényegét a következőképpen lehet röviden összefoglalni: Titius, aki nem tulajdonos, Sempronius telkét eladta, majd a vételár kifizetése után át is adta „Tu” részére. Ezt követően Titius Sempronius örököse lett, és ily módon tulajdonossá válva ugyanazt a telket Maeviusnak is eladta és átadta.

Salvius Iulianus nyomán Ulpianus előrebocsátja, hogy a praetor jogvita esetén a méltányosság alapján inkább „Tu”-t fogja megvédeni. Ulpianus ezután konkrétan vizsgálja meg a Titius és „Tu” között elvileg folyható tulajdoni perek kimene- telét (a csupán elvi lehetőségként való latolgatást tükrözik az Ulpianus által követ- kezetesen kötőmódban használt igealakok: *peteret, summoveretur, possideret* stb.). Ulpianus az ilyen pereket latolgatva arra a következtetésre jut, hogy „Tu” mint az első vevő akkor is pernyertes, ha maga Titius perelné őt, de akkor is, ha ő indítana *actio Publicianát* Titius ellen. Az *aequitas* alapján ugyanis „Tu” birtokosként, alperesi pozícióban akár egy, a praetor által *ad hoc* jelleggel (*in factum*) megadott *exceptióval*, akár az (ediktális) *exceptio doli malival* védekezhet, birtokon kívüli felperesként pedig *actio Publiciana* útján léphet fel az ingatlant birtokló Titius ellen, aki hiába védekezne a „si non suus esset” *exceptióval* (állítván ti., hogy „Tu” nem tulajdonos), utóbbi ellen eredményesen szegezhetné szembe „Tu” azt a *replicatiót*, miszerint másodízben Titius már egy olyan telket adott el, amely nem tartozott a vagyonába.

Betracht”; WACKE: Die Konvaleszenz der Verfügung [i.m.], 206. o.). A forrásszöveg gazdag irodalmából ld. még pl. P. APATHY: Die „actio Publiciana“ beim Doppelkauf vom Nichteigentümer, SZ 99 (1982), 176skk. o.; H. ANKUM – M. VAN GESSEL – DE ROO – E. POOL: Die verschiedenen Bedeutungen des Ausdrucks „in bonis alicuius esse”/„in bonis habere” im klassischen römischen Recht, II, SZ 105 (1988), 429skk. o. és III, SZ 107 (1990), 185. o.; G. THIELMANN: Nochmals Doppelveräußerung durch Nichtberechtigte – D. 19, 1, 31, 2 und D. 6, 2, 9, 4, SZ 111 (1994), 212skk. o.; POTJEWIJD: i.m. 214skk. o.; ANKUM, SZ 118 (i.m.), 451sk. o.

¹⁴ „Ha Titíustól olyan telket vásárolsz meg, amely Semproniusé volt, és az a vételár kifizetését követően átadásra kerül neked, majd Titius Sempronius örököse lesz, és ő ezt a telket Maeviusnak eladja és átadja: Iulianus azt mondja, hogy méltányosabb, ha a praetor téged véd meg [bonitár tulajdonosként], mivel, ha maga Titius követelné tőled a telket, *exceptio in factum comparatával* vagy [*exceptio*] *doli malival* lenne visszaverhető, míg, ha ő maga birtokolna és [*actio*] *Publicianával* perelnéd, kifogásával szemben *replicatióval* ('ha nem az övé volt') élhetnél, és ezért [Titíust] úgy kell tekinteni, hogy olyan telket adott el, ami nem tartozott az ő vagyonába.”

A tulajdonszerzés szempontjából megállapíthatjuk, hogy „Tu” mint az ingatlan első vevője a nemtulajdonos Titustól vásárolva a *nemo plus iuris* elve alapján civiljogi tulajdont ugyan nem szerezhette (azt csak elbirtoklás útján szerezhette meg), de jóhiszemű vevőként a telek bonitár tulajdonát¹⁵ megszerezte, amely az

¹⁵ A forrásszöveg ugyanis úgy fogalmaz, hogy méltányosabb (*aequius*) az akkor még nemtulajdonosnak minősülő Titustól szerzőt, „Tu”-t praetori tulajdonosnak tekinteni; az alább röviden elemzett, D. 6, 1, 72 alatt felvett fragmentum pedig csupán annyit állapít meg, hogy méltányosabb, „ut tu potior sis” („hogy Te legyél az erősebb” [ti. jogú]). A két forrásszövegben szereplő „Tu” praetori (bonitár) tulajdonos. – A római jogi források bonitár tulajdonnal kapcsolatos terminológiája, miként erre pl. A. GUARINO: *Diritto privato romano*, Napoli 2001¹², 684. o. is rámutat, sokrétű és bizonytalan. A iustinianusi törvényműben hiába keressük a „bonitár tulajdonos” terminus technicust; vö. DIÓSDI: *Ownership* [i.m.], 169²⁰. A „bonitár tulajdonos” kategóriája kifejezetten először Theophilus görög nyelvű művében jelenik meg. Theophilus különbséget tesz természetes tulajdon (*despoteia physiké*) és törvényes tulajdon (*ennomos despoteia*) között (paraphr. inst. 1, 5, 4); és míg „természetes tulajdon” esetén azt mondják, hogy a dolog a jogosult vagyónában van, őt pedig bonitár tulajdonosnak nevezik, addig törvényes tulajdon esetén a tulajdon a *ius Quiritiumon* alapul (vö. paraphr. inst. 1, 5, 4: „kai hé men physiké legetai in bonis kai ho despotés bonitarios, hé de ennomos legetai ex iure Quiritium”). Theophilus tehát lényegében a bonitár tulajdonról szól, de a szövegben *expressis verbis* csak a bonitár tulajdonos (gör. *despotés bonitarios*, lat. *dominus bonitarius*) kategóriája jelenik meg. A bonitár tulajdon, ill. az „in bonis alicuius esse”, valamint az ezzel ekvivalens (vö. GUARINO: *Diritto privato romano* [i.m.], 684. o.) „in bonis habere” kifejezések további – nem kizárólag a bonitár tulajdonra utaló! – jelentéseihez ld. a hazai szakirodalomból DIÓSDI: *Ownership* (i.m.), 166skk. o., az újabb romanisztikai irodalomból pedig ANKUM – VAN GESSEL – DE ROO – POOL: i.m. I–III, SZ 104 (1987), 105 (1988) és 107 (1990), újabban pedig POTJEWIJD: i.m. 21skk. o., ill. ANKUM, SZ 118 (i.m.), 445sk. o. Már P. BONFANTE: *Sul cosiddetto dominio bonitario e in particolare sulla denominazione ‘in bonis habere’*, in: *Scritti giuridici vari*, II, *Proprietà e servitù*, Torino 1918, 386. o. is rámutatott arra, miszerint az „in bonis” kifejezés nem csak a praetori jogi intézmény megjelölésére szolgáló terminus technicus volt, ill. az „in bonis esse”, valamint az *actio Publiciana* nem mindig feleltethető meg egymásnak (BONFANTE: i.m. 376sk. o.). F. WUBBE: *Res aliena pignori data. De verpanding van andermans zaak in het klassieke Romeinse Recht*, Leiden 1960, 16, ill. 267. o. is leszögezi, hogy az „in bonis” kifejezés nem azonosítható minden további nélkül a bonitár tulajdonnal. M. KASER: *In bonis esse*, SZ 78 (1961), 177. o. elvben ugyan Bonfante nézetét követi, a valóságban ugyanakkor az „in bonis est” kifejezést azonosítja a praetori (bonitár) tulajdonnal (KASER: i.m. 184. o.). Kaser nézetéhez ld. kritikusan DIÓSDI: *Ownership* (i.m.), 167. o., aki Bonfante nyomán meggyőzően rámutat arra, hogy az „in bonis esse”, ill. az alternatív jelleggel, szinonimaként használt „in bonis habere” kifejezések „having been used by our sources in different meanings”. Diódsi szerint az „in bonis esse” kifejezés a vagyonhoz tartozás megfogalmazása csupán, ami adott esetben magában foglalja a civiljogi tulajdont is. Diódsi szerint a *dominium ex iure Quiritium* a római tulajdon kizárólagos formája. Vö. azonban ezzel szemben ANKUM, SZ 118 (i.m.), 445sk. o., aki elismeri a bonitár tulajdon létjogosultságát, és – precízen disztingválván a források szóhasználatát illetően – saját korábbi tanulmányaira hivatkozva rámutat arra, miszerint a klasszikus jogtudósok azokban a szövegekben, ahol egy személynél egy dologhoz való viszonyáról szólnak, két különböző bonis-kifejezést használtak, amelyek két különböző tulajdonfogalmat jelölnek; a „rem in bonis meis esse” kifejezés annak a „széles alternatív tulajdonfogalmát” jelöli, akinek vagy teljes tulajdona vagy csak praetori tulajdona van egy dolgon, míg a „rem bonis meam esse” kifejezés a praetori tulajdont jelöli. Ankum e helyütt mutat rá arra is, hogy a római jogtudósok „rem in bonis meam (ill.

öröklés folytán csak megerősödött. A bonitár tulajdon olyan erős, hogy egy tulajdoni perben még a civiljogi tulajdonossal szemben is feltétlenül (alperesként és felperesként egyaránt) pernyertes lesz. Ebből arra következtethetünk, hogy „Tu” hasonló védelmet kapna a telek civiljogi tulajdonosává vált Titiusztól utóbb szerző Maeviuszal szemben is.

A szöveg ugyan egy nem valóságos, konkrét jogesetet elemez, hanem a jogtudósok által didaktikai, ill. tudományos célból kitalált két különböző tényállást tárgyal, a fejtegetés azonban valóságos esetek tapasztalataiból levont következtetéseket tartalmaz. Az elsőként tárgyalt esetvariációban „Tu” alperesként védekezik az időközben az öröklés folytán civiljogi tulajdonra szert tett Titius keresetével szemben. E kereset *rei vindicatio* és *actio Publiciana* egyaránt lehet, sőt akár *hereditatis vindicatio* vagy *hereditatis petitio* is, amely utóbbiakkal a hagyatéki vagyontárgyakat lehet követelni. Ulpianus a kereset típusára nem utal, mert ez az aspektus az általa vizsgált probléma szempontjából irreleváns részletkérdés (ez a hallgatás is a jogeset fiktív jellegére utal). Az a tény, hogy Ulpianus alternatív jelleggel kétféle *exceptio*ra is utal, talán azzal magyarázható, hogy az *aequitas* talaján nyugvó jogalkalmazói mérlegelés ebben az esetben még a későklasszikus római jogban sem tudott egy kikristályosodott eljárásjogi konstrukcióra támaszkodni. Joggal vethető föl ugyanis az a kérdés, hogy „Tu” mint bonitár tulajdonos miért nem az *exceptio rei venditae et traditae*-t¹⁶ veszi igénybe, másfelől felmerül az a kérdés is, hogy milyen viszonyban áll egymással az *exceptio doli*¹⁷ és az *exceptio in factum comparata*.

alicuius)”, valamint (ritkábban) a „rem in bonis habere” kifejezéseket használták a bonitár tulajdon megjelölésére. Eltérő álláspontot képvisel újabban POTJEWIJD: i.m. 21skk. o., aki ezeket a kifejezéseket a dolgon fennálló „materiális exkluzív jogként” („materieel exclusieve recht”) értelmezi, és rámutat arra, hogy ezek a kifejezések a dolgon fennálló legteljesebb jogot: a tulajdonjogot jelölik. Ld. még a kérdéshez az újabb szakirodalomból röviden, a bonitár tulajdon létjogosultságát szintén elismerve A. CASTRO SÁENZ: Notas sobre un paralelismo en la creación pretoria del derecho: bonorum possessio e in bonis habere, RIDA 42 (2000), 194sk. o.

¹⁶ Az *exceptio rei venditae et traditae*-t Lenel külön szakaszban, az *Edictum perpetuum* 276. §-aként, közvetlenül az *exceptio doli mali et metust* megelőzően rekonstruálta (O. LENEL: Das *Edictum perpetuum*, Leipzig 1927³, 511. o.: „nisi A.s A.s rem [mancipi] qua de agitur N.o N.o vendidit et tradidit”). A *Digesta* 21. könyvének III. titulusa foglalkozik a bonitár tulajdonos védelmét szolgáló kifogással; az alább röviden tárgyalt, Pomponiustól származó forrásszöveg is a vonatkozó titulus alatt szerepel; a szövegben egyébként az *exceptio* nincs külön megjelöléssel ellátva. Az *exceptio rei venditae et traditae* (ld. ehhez a kifogáshoz P. BONFANTE: Sull’*exceptio rei venditae et traditae*’, in: *Scritti giuridici vari* [i.m.], 450skk. o.; A. PALERMO: Studi sulla *‘exceptio’* nel diritto classico, Milano 1956, 150sk. o.) az uralkodó elmélet szerint eredetileg a res mancipit csupán traditívval megszerző, alperesi pozícióban lévő személy védelmére szolgáló, tehát a vevőnek az eladóval szemben védelmet nyújtó kifogás (vö. WUBBE: i.m. 39skk., ill. 270. o.: „die herrschende Lehre sieht in der *exceptio rei venditae et traditae* die Einrede des bonitarischen Eigentümers gegen die *rei vindicatio* des quiriritischen Eigentümers”; ld. még ilyen megközelítésben pl. TALAMANCA: Istituzioni di diritto romano [i.m.], 448. o. is), amely kiegészíti az *actio Publicianát*. Az itt vizsgált forráspéldában foglalt döntés lényege, ill. az alperes védelme szempontjából közömbös, hogy a formulába melyik kifogást veszi fel a praetor, dogmatikai szempontból ugyanakkor korántsem elhanyagolható különbség van a két *exceptio* között, hiszen

Ezekkel az egyébként fontos perjogi kérdésekkel itt és most a területi korlátok miatt nem foglalkozhatunk. Nézzük meg a forrásszöveget a *convalescentia* szempontjából, amely, mint látni fogjuk, meglehetősen összetett és több vonatkozásban is fölvetődő kérdés. A magunk részéről úgy véljük, hogy az előadott – és a jövőben fölitélezhetően bekövetkező elbirtoklásra tekintettel általunk most kiegészített, pontosan továbbgondolt – tényállás alapján *convalescentiáról* három szinten is lehet beszélni:

a) A telek nemtulajdonos általi eladása és átadása – a pandektisztika fogalmaival élve – azt jelenti, hogy az ekként realizálódó *traditio* mint dologi jogi szerződés¹⁸ *iure civili* érvénytelen, közelebbről: nem alkalmas a civiljogi tulajdon átruházására. A praetor ugyanakkor különféle jogeszközök – *actio Publiciana*, *exceptio*, ill. *replicatio* – útján (felperesként és alperesként egyaránt) védelemben részesíti a bonitár tulajdonost, elismervén az ő *in rem* védelmét. A *traditio* civiljogilag érvénytelen, mert nem viszi át a civiljogi tulajdont (legalábbis azonnal nem; azt csupán elbirtoklás útján lehetne megszerezni; erre a kérdésre röviden mindjárt ki is térünk, mert a *convalescentia* szempontjából jelentősége van), de a praetori jog szempontjából a *traditio* – a bonitár tulajdon konstrukciójára tekintettel – mégis érvényessé válik. A *traditio convalescentiája* nézetünk szerint – bár itt nem utólagos ténybeli körülmény folytán történő érvényessé válásról, vagyis csupán egy nem technikus értelemben vett (ha úgy tetszik: „szimultán”) *convalescentiáról* lehet esetleg beszélni – a bonitár tulajdon konstrukciójának elismerése folytán már önmagában is bekövetkezik. Persze, itt hiányzik az a *postfactum*, azaz az utólagosan beálló ténybeli körülmény, amely az érvénytelen jogügyletet utóbb megerősítené, és ezért itt nem lehet hagyományos értelemben *convalescentiáról* beszélni, csak *quasi*-jelleggel, mert a praetori jogi jogeszközök a civiljogilag érvénytelen *traditiót* *iure honorario*, ugyanakkor már *postfactum* nélkül is meggyógyítják.

b) Első látásra paradoxnak tűnő módon tovább erősíti „Tu” pozícióját az is, hogy Titius Sempronius örököséként a telek tulajdonosává válik; ezzel ugyan formálisan

az általában a rossziszemű pervitelre reagáló (generális) *exceptio dolihoz* képest az *exceptio rei venditae et traditae* speciálisan dologi jogi tényálláshoz kötődik, és az alperesi pozícióban lévő bonitár tulajdonos védelmét szolgálja (a két *exceptio* viszonyához ld. újabban A. BURDESE: *L'eccezione di dolo generale in rapporto alle altre eccezioni*, 2006 (= <http://www.dirittoestoria.it/5/Tradizione-Romana/Burdese-Eccezione-dolo-generale.htm>).

¹⁷ Megjegyezzük, hogy a praetor a csalárdság kifogását csupán a Titiusszal mint felperessel szemben folyó perben veheti fel a formulába, hiszen Maevius csalárdságára az előadott tényállás alapján semmi nem utal.

¹⁸ Ami a „dologi jogi szerződés” fogalmát illeti, célszerű ezzel kapcsolatban röviden utalni arra, hogy a szerződés korántsem csupán kötelmi jogviszony létesítésére irányulhat. W. FLUME: *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts*, II. *Das Rechtsgeschäft*, Berlin-Heidelberg-New York 1992⁴, 600. o. rámutat arra, hogy „die Herauslösung des Vertragsbegriffes aus dem Obligationenrecht ist vornehmlich auf Savigny zurückzuführen”. Savigny a szerződés fogalma alatt tárgyalja a dologi jogi szerződést, a kötelmi jogi szerződést és az ún. családjogi szerződést (az utóbbi alá tartozik pl. a házasság, az *adoptio*, valamint az *emancipatio*) is (F. C. VON SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts*, III, Berlin 1840, 140skk. o.).

Titius lesz a civiljogi tulajdonos, mégis alulmaradna a „Tu” ellen vagy a „Tu” által indított perben. Utólagosan tulajdonossá válása tehát tovább erősíti egyfelől „Tu” bonitár tulajdonát – másfelől, ezzel elválaszthatatlan összefüggésben – az eredetileg érvénytelen *traditio*t is. Az öröklés tehát végső soron „Tu” malmára hajtja a vizet, mert olyan személytől szerzett, aki eredetileg nemtulajdonos, utólagosan viszont mégis tulajdonos lett, és ez mintegy utólagosan „legitimálja” „Tu”-t. Mivel itt utólagosan beálló ténykörményről (*postfactum*) van szó, az örökössé, tehát a telek civiljogi tulajdonosává válás már egy technikus értelemben vett, ha úgy tetszik, „szukcesszív” *convalescentiát* eredményez a *traditio* szempontjából, de nem ez keletkezteti a bonitár tulajdont; az öröklés csupán megerősíti „Tu” pozícióját, aki most már mindenkinél erősebb jogosulttá válik.

c) Megjegyezzük továbbá, hogy – bár ez más lapra tartozik, és részletesebb kifejtést igényelne – maga az elbirtoklás, mivel az egyes tulajdoni szerzőmódok hiányosságainak pótlására alkalmas szerzőmód, lényegében mindig egyfajta konvalidáló hatással bír, hiszen orvosolja az egyes szerzőmódok hiányosságait (jelen esetben a *traditio* hiányosságait). „Tu” esetében még nem telt le az elbirtoklási idő; ha viszont letelik, a már az első birtokba lépése óta fennálló, a Titius általi öröklés folytán pedig megerősödött bonitár tulajdon mellé megszerzi a civiljogi tulajdont is, így végső soron az elbirtoklás lesz az, amely a civiljog szerint, immár maradéktalanul orvosolja az eredetileg érvénytelen, a civiljogi tulajdon átvitelére nem képes *traditio* civiljogi érvénytelenségét.

Az a ténykörmény tehát, hogy Titius Sempronius örököse lesz, formálisan civiljogi tulajdonossá teszi ugyan Titium, de a jogtudós által leírt fiktív perben mégis alulmaradna a csupán bonitár tulajdonosnak minősülő „Tu”-val szemben, hiszen bár formailag kviritár tulajdonos, a dolog mégsem az ő, hanem „Tu” vagyonában van.

A konkrét esetben tehát „Tu” – már a bonitár tulajdon konstrukciójának elismerése miatt („szimultán” *convalescentia*) a birtokba lépés pillanatától fogva bonitár tulajdonossá válik, az öröklés („szukcesszív” *convalescentia*) folytán pedig bonitár tulajdonosi pozíciója megerősödik.¹⁹ „Tu”, ha a forrásszöveget helyesen értelmezzük, a méltányosság alapján védelemben részesül nemcsak Titiummal, hanem Maeviummal szemben is. Különösnek tűnhet, hogy a jogtudós az immár a telek civiljogi tulajdonosától szerző és egyben jóhiszemű Maevium jogi helyzetéről tkp. hallgat, annak ellenére, hogy a valóságos jogvita nyilván az első és a második vevő között zajlott le. Így nem annyira „Tu” és a kétszeresen is rosszhiszeműen eljáró Titius közötti fiktív jogvita, hanem a „Tu” (mint első vevő) és Maevium (mint második vevő) közötti jogvita eldöntésének elvi alapja lenne érdekes. Iulianus csupán az *aequitasra* hivatkozik, egyszerűen annyit állapít meg, hogy méltányosabb a ko-

¹⁹ N. BENKE – F.-S. MEISSEL: Übungsbuch zum römischen Sachenrecht, Wien 2001⁷, 146. o. ugyanakkor KASER nyomán a bonitár tulajdon keletkezését az öröklés folytán beálló *convalescentiához* köti („im konkreten Fall wird ‘Tu’ durch Konvaleszenz bonitarischer Eigentümer”). Ezzel a nézettel nem tudunk egyetérteni; az öröklés nézetünk szerint nem keletkezteti, hanem csupán megerősíti „Tu”-nak már a birtokba lépés pillanatától fogva fennálló bonitár tulajdonosi pozícióját.

rábban szerző felet védelemben részesíteni. A pert az *actio Publiciana* elvei szerint annak kellene megnyernie, aki erősebb jogú jogelődöt szerzett, márpedig Maevius már civiljogi tulajdonostól vásárolta a telket. Abból, hogy a család módon eljáró Titius alulmaradna „Tu”-val szemben, önmagában még nem következik az, hogy „Tu” a jóhiszemű Maeviuszal szemben is megnyerne a pert. Ha a szövegtől el lehetne vonatkoztatni, föltételezhetnénk azt is, hogy „Tu” (mint bonitár tulajdonos) Maevius (mint civiljogi tulajdonos) tulajdoni keresetével szemben alulmaradna, ill. „Tu” *actio Publicianájával* szemben is Maevius nyerne meg a pert. A szöveg alapján sejthető ellenkező megoldás jogpolitikai indokát az eddig vizsgált megfontolásokhoz képest alighanem másban kell keresnünk.

Nikolaus Benke és Franz-Stefan Meissel osztrák romanisták az imént vizsgált jogesettel megegyező tényállást elemző Pomp. D. 21, 3, 2 alapján arra a következtetésre jutnak, hogy „Tu” a konkrét esetben a telek mindenkinél erősebb jogú bonitár tulajdonosává vált; Titius ugyanis csak *nudum ius Quiritiumot* szerez az örökléssel, és a *nemo plus iuris* elve folytán csupán ezt a *nudum ius Quiritiumot* ruházta át Maeviusra.²⁰ A magunk részéről is úgy véljük, hogy a tulajdonképpen, aristotelési értelemben vett méltányosság²¹ elvén túlmenően a döntést kiváltóképpen az a körülmény indokolhatja, hogy Titius csak formálisan lett tulajdonos. A méltányosság pedig az ugyanazon nemtulajdonostól való szerzésre modellezett *qui prior est tempore, potior est iure* elv²² alkalmazásában konkretizálódik.²³

²⁰ Ld. BENKE – MEISSEL: i.m. 146. o.

²¹ Aristotelés szerint a méltányosság lényege az, hogy a törvényt, mint általános normát helyesbíti az egyes esetekben, amennyiben az általánosság miatt abban hézag mutatkozik (Nikomakhoszi etika, 1137b). Aristotelés tehát a méltányosságot (epieikeia) a törvénnyel (nomos) állítja szembe, megállapítván, hogy az igazságos (dikaion) és a méltányos (epieikes) ugyanaz, ill. hogy a méltányosság az igazságosság (dikaiosyné) egy neme (1137b). Az epieikeia és a nomos aristotelési szembeállítása némiképp a *ius civile-ius honorarium* kategóriapárra emlékeztet. Az *aequitas* fogalmához ld. részletesen PÓLAY: Differenzierung (i.m.), ill. UÓ: A római jogászok gondolkodásmódja (i.m.), 105skk. o. Az *aequitas* a római jogban kiválóan alkalmas volt arra, hogy a merev civiljog határait föllazítsa, miként arra Pólay is rámutat. Az újabb irodalomból az *aequitas* fogalmához, továbbá az *aequitas* és a *bona fides* összefüggéséhez ld. pl. FÖLDI A.: A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig, Bp. 2001, 19skk. o.; E. STOLFI: ‘Bonae fidei interpretatio’. Ricerche sull’interpretazione di buona fede fra esperienza romana e tradizione romanistica, Napoli 2004, 139skk. o.; L. VACCA: Metodo casistico e sistema prudenziale, Padova 2006, 1skk. o.

²² Az *actio Publiciana* keretében érvényesülő elvekre vonatkozóan ld. pl. Ulp. D. 6, 2, 9, 4: „Si duobus quis separatim vendiderit bona fide ementibus, videamus, quis magis Publiciana uti possit, utrum is cui priori res tradita est an is qui tantum emit. Et Iulianus libro septimo digestorum scripsit, ut, si quidem ab eodem non domino emerint, potior sit cui priori res tradita est, quod si a diversis non dominis, melior causa sit possidentis quam petentis. Quae sententia vera est.” Ulpianus ebben a szövegben is Iulianus – általa is helyesnek (vera) ítélt – véleményét idézi, aki digesztáinak hetedik könyvében azt írja, hogy a két nemtulajdonostól vásárló jóhiszemű vevő közötti jogvitában, amennyiben mindkét fél ugyanattól a nemtulajdonostól vásárolt, az nyeri a pert, akinek előbb adták át a dolgot, míg ha a felek különböző nemtulajdonosoktól szereztek a dolgot, a birtokló jogcíme az erősebb. – Ahhoz a nemzetközi

A fentiekben elemzett jogesettel a *Digestá*ban két további fragmentum is foglalkozik. Az egyik *lex geminata* (a háromszoros ismétlődésre tekintettel mondhatni „*lex tergeminata*”) szintén Ulpianustól származik, aki ediktumkommentárjának egy másik helyén is foglalkozott a minket érdeklő problémával.²⁴

Si a Titio fundum emeris Sempronii et tibi traditus sit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit et eundem alii vendiderit et tradiderit, aequius est, ut tu potior sis. Nam et si ipse venditor eam rem a te peteret, exceptione eum summo veres. Sed et si ipse possideret et tu peteres, adversus exceptionem dominii replicatione uteris. (Ulp. D. 6, 1, 72)

A jogtudós a lényegét illetően ugyanazt állapítja meg, mint amit az imént a D. 44, 4, 4, 32-ben láttunk, csak egyszerűbben fogalmaz. A D. 6, 1, 72 részletesebb elemzéséről lemondva csak a D. 44, 4, 4, 32-höz képest konstatálható következő különbségeket emelem ki: a D. 6, 1, 72 nem hivatkozik Iulianusra; a döntés szintén a méltányosságra hivatkozik; csupán stiláris különbség, hogy nem a kifogást emelőlvel (*excipiens*) szemben, hanem a kifogással (*exceptio*) szemben emelhető *replicatio*; a Titius által emelt *exceptiót* (a jogos tulajdon kifogását) külön megjelöléssel nem látja el, azt egyszerűen *exceptiónak* nevezi. A szöveg továbbá nem jelöli meg *expressis verbis* az *actio Publicianát* sem.

Ugyanezt a tényállást ismerteti – szintén Iulianusra hivatkozva – Pomponius is:

Si a Titio fundum emeris qui Sempronii erat isque tibi traditus fuerit, pretio autem soluto Titius Sempronio heres exstiterit et eundem fundum Maevio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait aequius esse priorem te tueri, quia et si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione summo veretur et si ipse Titius eum possideret, Publiciana peteres. (Pomp. D. 21, 3, 2)

A jogtudós döntésében szintén a méltányosságra hivatkozik. eltérés ugyanakkor, hogy Pomponius csupán két jogeszközt említ: a Titius keresetével szemben emelhető (külön megjelöléssel nem illetett) *exceptiót*, valamint a D. 6, 1, 72-től eltérően kifejezetten említi az *actio Publicianát*. Az idézett forrásszöveg csupán annyit

szakirodalomban elsősorban WUBBE és FEENSTRA nevével fémjelzett nézethez, miszerint az *actio Publiciana* elsősorban nem a praetori, hanem a civiljogi tulajdonos (mint valószínű tulajdonos) védelmére szolgált, ld. a hazai szakirodalomból BENEDEK F.: Az *actio Publiciana* eredete és funkciója, JT VI, 1986, ill. összefoglalóan UÓ: Római magánjog. Dologi és kötelmi jog, Pécs 1995², 76. o. Ezzel szemben ld. BESSENYŐ A.: Római magánjog, Bp.-Pécs 2003³, 351. o. meggyőző okfejtését. Bessenő nézetünk szerint is helyesen mutat rá arra, hogy „a prétor nem tekintheti valószínű tulajdonosnak azt, akinek javára az *actio Publiciana* formulája szerint egy fikció alkalmazását... írja elő”. Valóban: az *actio Publiciana* közismerten *ficticia actio*, ennek pedig dogmatikailag semmi köze sincs a valószínűséghez! Tudjuk, hogy a felperes nem civiljogi tulajdonos, csupán fikció útján tekinthető annak. A kérdésbe e helyütt nincs módunk mélyebben belemenni.

²³ Az már más lapra tartozik, hogy a „Tu” általi elperlést követően Maevius *actio emptivel* (esetleg *actio ex stipulatuval*) jogszavatossági alapon kártérítést követelhet Titiustól.

²⁴ A D. 44, 4, 4, 32 alatt fölvevett fragmentum Ulpianus ediktumkommentárjának az *exceptiókról* szóló 76. könyvéből származik, míg a D. 6, 1, 72 fragmentum Ulpianus ediktumkommentárjának a bonitár tulajdonról szóló 16. könyvéből, ld. O. LENEL: *Palingenesia iuris civilis*, II, Lipsiae 1889

mond, hogy „ha maga Titius birtokolná a dolgot, perelhetnéd őt az *actio Publicianával*” („*si ipse Titius eum possideret, Publiciana peteres*”); ebben a forrásszövegben tehát az *exceptio iusti dominii*, ill. az ezzel szemben emelhető *replicatio doli* nem kerül említésre.

A tanulmányunkban vizsgált fragmentumok kapcsán számos, itt most csak röviden elemzett és részletesebb kifejtést, ill. az egész kontextus mélyebb kibontását igénylő probléma fölvetődik; így pl. a „civiljogi tulajdon kontra bonitár tulajdon” kérdésköre, a méltányosság problémája, ill. a *traditio praetori* jogi érvényessé válásának kérdésköre, a tanulmányban bevezetett, de a területi korlátok miatt részletesebben ki nem fejtett nem technikus értelemben vett („szimultán”, azaz nem *postfactum* folytán végbemenő), ill. technikus értelemben vett („szukcesszív”, *postfactum* folytán végbemenő) *convalescentia* fogalmai. Ez utóbbival kapcsolatban szeretnénk konklúzióként megjegyezni, hogy mivel a civiljogilag érvénytelen *traditio* a praetor által különféle jogeszközök útján biztosított védelem folytán *iure honorario* utóbb mégis érvényessé válik, a jogeset a (mint láttuk, több szinten is megvalósuló) *convalescentia* egyik római jogi példájának tekinthető. Általában is utalni kívánunk végül arra, hogy bár a római jogtudósok a modern jog sok elvont dogmatikai kategóriájához hasonlóan az érvénytelenség elméleti fogalmát sem alkották meg, és ezzel összefüggésben természetesen a *convalescentia* modern magánjogtudományban kidolgozott dogmatikai kategóriáját sem ismerték explicit jelleggel, a fent elemzett, az ingatlan többszöri eladásának ma is sokszor problematikus kérdését vizsgáló klasszikus római jogi forrásszövegek (és számos további, itt most nem hivatkozott textus) elemzése alapján mégis leszögezhetjük, hogy az érvénytelen jogügylet ugyanabban a formában történő utólagos érvényessé válásának konstrukcióját implicit jelleggel mégis ismerték, és ezért a *convalescentia* modern kategóriája alkalmas számos római jogi forrásszövegben foglalt tényállás elemzésére, ill. a fogalom használata a római jogra nézve korántsem tekinthető anakronisztikusnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- H. ANKUM – M. VAN GESSEL – DE ROO – E. POOL: Die verschiedenen Bedeutungen des Ausdrucks „in bonis alicuius esse”/„in bonis habere” im klassischen römischen Recht, I-III, SZ 104 (1987), 105 (1988), 107 (1990)
- P. APATHY: Die „actio Publiciana“ beim Doppelkauf vom Nichteigentümer, SZ 99 (1982)
- BENEDEK F.: Az actio Publiciana eredete és funkciója, JT VI, 1986
- BENEDEK F.: Római magánjog. Dologi és kötelmi jog, Pécs 1995²
- N. BENKE – F.-S. MEISSEL: Übungsbuch zum römischen Sachenrecht, Wien 2001⁷
- BESSENYŐ A.: Római magánjog, Bp.-Pécs 2003³

- P. BONFANTE: Sul cosiddetto dominio bonitario e in particolare sulla denominazione 'in bonis habere', in: Scritti giuridici vari, II, Proprietà e servitù, Torino 1918
- P. BONFANTE: Sull' 'exceptio rei venditae et traditae', in: Scritti giuridici vari, II, Proprietà e servitù, Torino 1918
- A. BURDESE: L'eccezione di dolo generale in rapporto alle altre eccezioni, 2006 [= <http://www.dirittoestoria.it/5/Tradizione-Romana/Burdeese-Eccezione-dolo-generale.htm>]
- A. CASTRO SÁENZ: Notas sobre un paralelismo en la creación pretoria del derecho: bonorum possessio e in bonis habere, RIDA 42 (2000)
- DARÁZS L.: Az „érvényessé válás” jogintézményének szükségességéről a polgári jogban, Magyar Jog 56 (2009)
- DIÓSDI Gy.: Ownership in ancient and preclassical Roman law, Bp. 1970
- S. DI PAOLA: Contributi ad una teoria della invalidità e della inefficacia in diritto romano, Milano 1966
- W. FLUME: Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts, II. Das Rechtsgeschäft, Berlin-Heidelberg-New York 1992⁴
- FÖLDI A.: A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig, Bp. 2001
- FÖLDI A.: Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht, in: Festschrift F. Benedek, Pécs 2001 (= Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht, in: HAMZA G. [szerk.]: Hundert Jahre Bürgerliches Gesetzbuch, Bp. 2006
- FÖLDI A. – HAMZA G.: A római jog története és intézményei, Bp. 2009¹⁴
- V. GIUFFRÈ: L'utilizzazione degli atti giuridici mediante 'conversione' in diritto romano, Napoli 1965
- O. GRADENWITZ: Die Ungültigkeit obligatorischer Rechtsgeschäfte, Berlin 1887
- A. GUARINO: Diritto privato romano, Napoli 2001¹²
- H. HAUSMANINGER: Celsus und die regula Catoniana, Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 36 (1968)
- F. HELLMANN: Terminologische Untersuchungen über die rechtliche Unwirksamkeit im römischen Recht, München 1914
- H. G. HEUMANN – E. SECKEL: Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, Jena 1907⁹
- M. KASER: In bonis esse, SZ 78 (1961)
- M. KASER: Das römische Privatrecht, I, München 1971²
- Chr. KRAMPE: Die Konversion des Rechtsgeschäfts, Frankfurt am Main 1980
- W. KUNKEL: Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung, Köln-Weimar-Wien 2001²
- J. LAMBERT: La règle catonienne, Paris 1925
- O. LENEL: Palingenesia iuris civilis, II, Lipsiae 1889
- O. LENEL: Das Edictum perpetuum, Leipzig 1927³
- D. LIEBS: Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter, München 2007⁷

- A. PALERMO: Studi sulla 'exceptio' nel diritto classico, Milano 1956
- PÓLAY E.: A római jogászok gondolkodásmódja, Bp. 1988
- G. H. POTJEWIJD: Beschikkingsbevoegdheid, bekrachtiging en convalescentie. Een romanistische studie, Deventer 1998
- J. M. SAINZ – EZQUERRA FOCES: La regla catoniana y la imposibilidad de convalidación de los actos jurídicos nulos, Madrid 1976
- F. C. VON SAVIGNY: System des heutigen römischen Rechts, III, Berlin 1840
- SIKLÓSI I.: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során, Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest. 42 (2005)
- SIKLÓSI I.: A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban, Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest. 43 (2006)
- SIKLÓSI I.: Észrevételek a konverzió problémájához a római jogban és a modern jogokban, Jogtudományi Közlöny 63/10 (2008)
- SIKLÓSI I.: Néhány adalék a convalescentia kérdésköréhez a római jogi források tükrében, Jogtudományi Közlöny 64/10 (2009)
- E. STOLFI: 'Bonae fidei interpretatio'. Ricerche sull'interpretazione di buona fede fra esperienza romana e tradizione romanistica, Napoli 2004
- M. TALAMANCA: Inesistenza, nullità ed inefficacia dei negozi giuridici nell'esperienza romana, BIDR 101-102 (1998-99 [pubbl. 2005])
- G. THIELMANN: Nochmals Doppelveräußerung durch Nichtberechtigten – D. 19, 1, 31, 2 und D. 6, 2, 9, 4, SZ 111 (1994)
- L. VACCA: Metodo casistico e sistema prudenziale, Padova 2006
- R. VENTURA: A conversão dos actos jurídicos no Direito romano, Lisboa 1947
- A. WACKE: Die Konvaleszenz der Verfügung eines Nichtberechtigten, SZ 114 (1997)
- F. WUBBE: Res aliena pignori data. De verpanding van andermans zaak in het klassieke Romeinse Recht, Leiden 1960